

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО ПОЛІГРАФА

PROCEDURAL SIGNIFICANCE OF THE RESULTS OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL EXAMINATIONS USING A COMPUTER POLYGRAPH DURING THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION

Черемнова А.І., к.ю.н., доцент,
вчений секретар

Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України

Стаття присвячена питанню визначення процесуального значення результатів проведення під час досудового розслідування психофізіологічних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа. На основі аналізу діючої на сьогодні нормативної бази, наукових публікацій вітчизняних та закордонних вчених, наявної слідчої та судової практики було проведено аналіз доцільності використання та визначено процесуальний статус результатів психофізіологічного дослідження, проведеного із використанням комп'ютерного поліграфа, під час досудового розслідування різних категорій протиправних діянь, криміналізованих законодавцем у Кримінальному кодексі України. Було проведено криміналістичну класифікацію протиправних діянь, під час розслідування яких ефективним є використання поліграфа, зокрема виокремлено: злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів; злочини проти громадської безпеки. Встановлено, що, зважаючи на недостатнє нормативне врегулювання питання процесуального значення результатів психофізіологічного дослідження, проведеного із використанням комп'ютерного поліграфа, у кримінальних провадженнях, виникають «колізії» під час правозастосування, що у свою чергу створює суперечливу практику, оскільки в одному випадку окреслений вид дослідження називають «експертизою», а в інших – «опитуванням», «допитом», «поясненням» тощо. Водночас досить проблемним залишається питання відсутності відповідного закріплення статусу поліграфологів у законодавстві, що ускладнює використання під час розслідування висновків, що складаються першими, в якості доказової бази під час досудового розслідування та подальшого судового розгляду. Зроблено висновок, що, зважаючи на досить складну процедуру проведення психофізіологічного дослідження із використанням комп'ютерного поліграфа, велику кількість кваліфікаційних вимог до особи, яка має право його проводити, та спеціальні умови проведення дослідження, видається неправильним звужувати його до «опитування» чи простого «пояснення», досить обґрунтовано дослідження із використанням комп'ютерного поліграфа має відноситися до «експертизи», а саме бути підвидом психологічної судової експертизи.

Ключові слова: комп'ютерний поліграф, психофізіологічне дослідження, експертиза, опитування, поліграфолог.

The article is devoted to the determination of the procedural significance of the results of conducting psychophysiological studies using a computer polygraph during a pre-trial investigation. Based on the analysis of the current regulatory framework, scientific publications of domestic and foreign scientists, existing investigative and judicial practice, an analysis of the feasibility of use was carried out and the procedural status of the results of a psychophysiological study conducted using a computer polygraph during a pre-trial investigation of various categories of illegal acts, criminalized legislator in the Criminal Code of Ukraine. A criminological classification of illegal acts, during the investigation of which the use of the polygraph is effective, was carried out, and the following were distinguished: crimes against the life and health of a person; crimes against the foundations of national security of Ukraine and criminal offenses in the sphere of protection of state secrets, inviolability of state borders; crimes against public safety. It was established that, due to the insufficient regulatory regulation of the issue of the procedural significance of the results of a psychophysiological examination conducted using a computer polygraph, in criminal proceedings, which causes "collisions" during law enforcement, which in turn creates a contradictory practice, since in one case the outlined type research is called "expertise", and in others – "survey", "interrogation", "explanation", etc. At the same time, the issue of the lack of an appropriate consolidation of the status of polygraph examiners in the legislation remains quite problematic, which makes it difficult to use during the investigation the conclusions drawn up first as an evidence base during the pre-trial investigation and subsequent court proceedings. It was concluded that, taking into account the rather complex procedure of conducting a psychophysiological study using a computer polygraph, the large number of qualification requirements for a person who has the right to conduct it, and the special conditions of conducting the study, it seems wrong to narrow it down to a "survey" or a simple "explanation", quite well-grounded research with the use of a computer polygraph should belong to "expertise", namely a subspecies of psychological forensic examination.

Key words: computer polygraph, psychophysiological examination, examination, survey, polygraph specialist.

Сучасний стан розвитку криміналістики характеризується процесами інтеграції та диференціації наукового знання, що значним чином зумовлено запровадженням нових інститутів права та зміною моделі кримінального переслідування, зокрема це стосується проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Думки теоретиків і практиків щодо можливості використання результатів психофізіологічного дослідження, проведеного за допомогою комп'ютерного поліграфа, в межах кримінальних проваджень в Україні є досить суперечливими, що у свою чергу створює підґрунтя для наукових дискусій та є поштовхом для розробок з вказаної тематики.

З одного боку, постійний процес ускладнення технологій злочинної діяльності зумовлює нагальну потребу в розробленні нових та виробці вже існуючих дієвих засобів та пристроїв, що використовуються під час розслідування злочинної діяльності, саме тому В. Барко,

Г. Берланда, В. Варламова, А. Волобуєв, С. Гусарева, І. Зубрилова, Я. Комісарова, В. Лисиченко, А. Мовчан, Т. Морозова, О. Мотлях, О. Пунда, М. Ржевська, К. Скроніков, П. Тищенко, Ю. Холодний, В. Черней, С. Чернявський вважають комп'ютерний поліграф одним з інноваційних засобів, а з іншого боку – в межах діючого на сьогодні законодавства та з урахуванням напрацьованої слідчо-судової практики процесуальне значення результатів, отриманих внаслідок проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа, так і не отримало свого нормативного закріплення, що у свою чергу створює «прогалину» у кримінальному процесуальному законодавстві та на практиці створює колізії, оскільки одні правники вважають результати вказаного дослідження експертизою, а інші – опитуванням, поясненнями, підвидом психологічної експертизи тощо. **Метою статті** є визначення процесуального значення результатів

проведення психофізіологічних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа під час досудового розслідування.

Нормативне визначення психофізіологічного дослідження, що міститься в чинному на сьогодні законодавстві, закріплено у пункті 2 Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, зазначає, що це нешкідливе для життя і здоров'я людини опитування з використанням комп'ютерного технічного засобу, призначеного для реєстрації психофізіологічних реакцій, під час якого проводиться аналіз динаміки зазначених реакцій суб'єкта дослідження у відповідь на психологічні стимули, представлені у формі варіантів відповідей, предметів, схем, фотографій тощо, що дає можливість виявити симуляцію і представити зареєстровані результати в аналоговій та/або цифровій формі [1].

Підкреслимо, що проведення такого роду дослідження можливе лише щодо осудних та психічноздорових осіб. Стан осудності – це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає лише під час наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики свідчить, що психофізіологічне дослідження, проведене за допомогою комп'ютерного поліграфа, не є універсальним тактичним засобом, не для будь-якого протиправного діяння його застосовують. Зважаючи на це, вважаємо, що в цілях нашого дослідження буде корисно виокремити категорії кримінальних проваджень, під час розслідування яких практики вважають використання комп'ютерного поліграфа ефективним. Зробити таку категоризацію можна у формі криміналістичної класифікації. Адже в криміналістичних дослідженнях весь час розробляються нові критерії для проведення різного роду класифікацій злочинних посягань, що є позитивним явищем, сприяє інтенсивному науковому пошуку та надає максимальне уявлення про явища, що мають правовий характер.

Спираючись на матеріали судово-слідчої практики та на підставі аналізу складів кримінальних правопорушень, за критерієм можливості використання під час розслідування результатів психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа, можна виділити три групи кримінальних правопорушень:

1. Злочини проти життя та здоров'я особи. Вказана категорія протиправних діянь поєднує у собі досить велику кількість тяжких злочинів, які об'єднують два родові об'єкти (суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я). На думку Д. Цехана та А. Мурашко під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи можуть мати місце такі типові ситуації, за яких слідчому варто звернутися до використання «детектора брехні», зокрема, по-перше, проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа, коли під час повторного допиту підозрюваного/свідка мають місце суперечливі один одному показання чи має місце зміна показань допитуваного; по-друге, використання психофізіологічного дослідження за допомогою комп'ютерного поліграфа під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи минулих років; по-третє, коли підозрюваний/обвинувачений є ініціатором проведення психофізіологічного дослідження за допомогою комп'ютерного поліграфа [2, с. 94, 95]. Автори звертають увагу на те, що запровадження на сучасному етапі інституту психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа у кримінальному процесуальному законодавстві України, з одного боку, може полегшити роботу слідчого щодо

розслідування злочинів, зокрема це стосується і злочинів проти життя та здоров'я особи, а з іншого – вимагає від законодавця проведення складної роботи щодо нормативного врегулювання проведення означеного дослідження [2, с. 95]. Повністю підтримуючи висловлену позицію, вважаємо, що важливим аспектом є не лише нормативне врегулювання самої процедури проведення окресленого психофізіологічного дослідження, а й визначення статусу результатів його проведення у кримінальному провадженні.

2. Злочини проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів. Вказані категорії протиправних діянь протягом останніх років складають доволі великий масив від усієї сукупності вчинюваних злочинних посягань, а зважаючи на повномасштабну агресію проти України з боку російської федерації, окреслена категорія злочинів є однією з найбільш небезпечних, оскільки несе у собі загрозу не лише для життя та здоров'я громадян нашої країни, а й для самого її суверенітету. Об'єктами проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа типово стають сьогодні наступні категорії осіб: 1) підозрювані у здійсненні колабораційної діяльності; 2) особи, які через свою професійну діяльність (перебування на командних/керівних посадах) володіли певними даними, віднесеними до державної таємниці у сфері військової справи, що повернуті з ворожого полону або наявна інформація щодо стійких зв'язків таких осіб з представниками країни-агресора; 3) особи, які були свідками вчинення вищезгаданими особами актів злочинної діяльності (свідки).

Зазвичай військовослужбовці та особи спорідненого роду діяльності підлягають спеціальному навчанням та володіють специфічними навичками щодо поведінки себе під час допитів. Тому використання універсальних, ustalених роками тактичних способів та методів проведення допитів може не дати повноцінного результату. Використання ж поліграфа під час допиту має справити на допитуваного враження невідворотності покарання, здійснює зумовлений слідчою ситуацією тактовний, непрямий вплив на допитувану особу, що в цілому спонукає допитуваного до повідомлення правдивої інформації, а відповідно й сприятиме встановленню об'єктивної істини.

3. Злочини проти громадської безпеки. Правопорушення окресленої категорії, як і попередньої, також посягають на життя та здоров'я великої кількості людей, тому причини використання психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа базується, на наш погляд, на таких самих засадах. Як приклад запровадження використання в межах кримінального провадження окресленого виду дослідження можна розглянути ухвалу Апеляційного суду міста Києва від 28 серпня 2018 року по справі № 11-сс/796/4084/2018, де суд зазначив, що для завершення розслідування у справі, враховуючи складність кримінального провадження, необхідно провести ряд слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема, провести одночасні допити між підозрюваним та потерпілими, долучити документи, що характеризують підозрюваного, отримати відповіді на запити слідчого, щодо проходження військової служби потерпілими, встановити та допитати інших потерпілих, додаткових свідків, провести допит підозрюваного із застосуванням поліграфа, виконати інші слідчі та розшукові дії в яких виникне необхідність в ході досудового розслідування [3]. Отже, суд взагалі психофізіологічне дослідження із використанням комп'ютерного поліграфа прирівнює до допиту.

Тож, питання доцільності та необхідності проведення в межах розслідування таких злочинів психофізіологічних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа не викликають сумнівів, але критерії їх легітимності досі не сформовані, не зрозуміло до якої групи джерел дока-

зів можна віднести результати психофізіологічного дослідження, проведеного із використанням комп'ютерного поліграфа. Спробуємо відповісти на це питання, спираючись на визначення в ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, до яких законодавець відніс показання, речові докази, документи, висновки експертів [4].

У п.6.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень вказано, що з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа [5]. У ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплено право органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, опитувати осіб за їх згодою [6]. Проводячи аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України [4] та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], можна підсумувати, що опитування як певний перевірючий захід, що використовується працівниками оперативних підрозділів для збору інформації, яка в подальшому може нести орієнтувальний характер для збору доказів або настановити слідство на здійснення певних процесуальних дій (та не є відповідно джерелом доказів). Крім цього, сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб, за їхньою згодою, пояснення, які не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України). Ці пояснення можуть використовуватися стороною захисту (потерпілим) в обґрунтування своїх доводів при заявленні клопотань, впливаючи на результати вирішення цих клопотань слідчим та прокурором [7]. Отже, опитування відрізняється від отримання пояснень насамперед суб'єктами, що здійснюють ці дії, проте спільним для них є те, що вони не виступають джерелами доказів у кримінальному провадженні та в подальшому судовому розгляді, але водночас під час їх проведення також не використовуються ніякі спеціальні засоби та прилади та не створюється відповідний процесуальний документ, на відміну від дослідження, проведеного з використанням поліграфа.

Тож, не можна звужувати проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа лише до простого «опитування».

Акцентуємо, що процедура дослідження з використанням поліграфа передбачає насамперед виконання її фахівцем, який володіє спеціальними знаннями та навичками щодо використання безпосередньо пристрою – комп'ютерного поліграфа, має вищу освіту зі спеціальності психологія, знається на фізіології людини, обізнаний в галузі природничо-наукових основ проведення дослідження на поліграфі, володіє спеціальною термінологією, знаннями в області правових основ та організаційних особливостей проведення тестування, методиками тестування іншими навичками, необхідними для розшифрування отриманих результатів, оскільки дана процедура потребує відповідної підготовки тощо. Після проведення дослідження перед поліграфологом постає завдання – провести аналіз отриманих реакцій на поставлені запитання та скласти висновок за результатами дослідження.

Зважаючи на те, що спеціаліст-поліграфолог не є експертом відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства та не входить до реєстру судових експертів, не попереджається про кримінальну відповідальність, тому відповідно його висновок не може бути таким джерелом доказів як висновок експерта.

Проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа передбачає наявність безпосередньо атестованого приміщення та спеціального обладнання, що забезпечить безперервність

та повному дослідженню, отримання власноруч написаної письмової згоди на його проведення від об'єкта дослідження (як виняток можлива ситуація, коли піддається неповнолітня особа, старша за 12 років, у такому випадку обов'язковим є отримання письмової згоди законного представника такої особи), необхідність дотримання ряду вимог та застережень, зокрема, таких як неможливість проведення дослідження через наявність у особи порушень слуху (дана умова має важливе значення, оскільки інформація сприймається особою, що підлягає дослідженню, переважно за допомогою постановки усних запитань), наявність у особи вад апарату мовлення, оскільки відповіді на запитання надаються за допомогою усної відповіді та фіксуються за допомогою аудіо-/відеозапису, водночас недопустимим є перебування респондента у занадто збудженому чи навпаки – виснаженому стані, під дією алкогольного/наркологічного/іншого фармацевтичного впливу, оскільки певні відхилення у психо-емоційному стані дають похибку під час проведення дослідження тощо. Отже, як вбачається, умов для проведення психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа доволі багато, що вказує на існування особливих процедурних умов її проведення.

Найбільш поширеними у використанні є американські методики проведення психофізіологічних досліджень, які підрозділяються на категорії в залежності від розв'язуваних завдань (одноаспектні або багатоаспектні, однозадачні або багатозадачні), за способом оцінки результатів (чисельний або клінічний підхід), за способом проведення тесту (стандартний, «мовчазних відповідей», «Так-тест»), за структурою тесту («зони порівняння» і «метод Рейду»), зокрема, наразі досить активно використовуються такі методики: тести «виявлення знання» (тести «Піку напруги»), тести «Перевірки істинності» (метод нейтрально-перевірючих питань), змішані та комплексні методики, скринінгові методики, метод контрольних питань, водночас відповідно до мета-аналізу, що був опублікований у 2012 році, достовірними були також визнані методики: модифікований тест загальних питань ВПС США (AFMGQT), «Фаза-ви» методу порівняння зон Бакстера (BUPT), тест «Виявлення винного знання» (CIT), тест «На шпигунів/саботаж» (DLST), «Скринінговий тест спрямованої брехні» (TES), Федеральний метод «Фаза-ви» (FUPT), Федеральний метод зон порівняння (FZCT), Методика комплексного порівняння зон – одноаспектна (IZST), чотириохтрековий тест порівняння зон Матте (MQTZCT), тест порівняння зон Юти – трьох запитальний (UZCT) [8]. Отже, існує велика кількість методик, що ефективно зарекомендували себе під час практичного використання, проте невирішеним залишається питання визнання результатів психофізіологічного дослідження, проведеного із використанням комп'ютерного поліграфа, доказом під час досудового розслідування та відсутність нормативного регулювання процесуального статусу поліграфолога.

На користь цієї позиції свідчать й матеріали судової практики. Так, ухвалою Біляївського районного суду Одеської області від 16 березня 2022 року по справі № 496/6006/21 було задоволено клопотання адвоката про призначення судової експертизи, а саме – опитування підозрюваного із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа та доручено її проведення експертам Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України [9], видається, що вищевказаний місцевий суд визнав опитування з використанням комп'ютерного поліграфа судовою експертизою. З огляду на висловлену в постанові Верховного Суду від 12.02.2020 року по справі № 457/906/17 [10], де суд фактично визнав законність та допустимість застосування експертизи із використанням поліграфа, що, по суті, повинно мати «прецедентний характер». Але наразі у переліку судових експертиз дане дослідження зали-

шається не передбаченим, що призведе й в подальшому проблеми визнання такого дослідження джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Отже, використання психофізіологічного дослідження, проведеного за допомогою комп'ютерного поліграфа, не є сьогодні засобом отримання орієнтувальної інформації. Однак усталена слідча практика його використання досі не отримала повноцінного нормативного регулювання в законодавстві України. Спираючись на існуючу судовою практику приходимо до думки, що

є сенс розширити вид психологічної судової експертизи та започаткувати її підвид – психофізіологічне дослідження із використанням комп'ютерного поліграфа, відповідно виникає потреба привести інші підзаконні акти до таких змін з тим, щоб надати поліграфологам статусу судових експертів (після проходження атестації у встановленому законодавством порядку). Це не тільки розширить можливості слідчого в процесі збирання доказової бази, а також забезпечить єдність правозастосування в кримінальному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р. № 449. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-p#Text>
2. Tsekhan D., Murashko A. The Expediency of Using the Results of Psychophysiological Research Conduction Using a Computer Polygraph in the Collection of Evidence in Criminal Proceedings Against the Life and Health of a Person. *European Reforms Bulletin*. 2021. № 1. P. 92-96. URL : http://aord.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/European-Reforms-Bulletin_1_2021.pdf#page=93
3. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 28.08.2018 р. по справі № 11-cc/796/4084/2018. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76205720>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
7. Процес доказування та збирання доказів у кримінальному провадженні. *WikiLegalAid* : вебсайт. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Процес_доказування_та_збирання_доказів_у_кримінальному_провадженні
8. Методики проведення досліджень з використанням поліграфа. *Українська асоціація поліграфологів* : вебсайт. URL : <https://polygraph.ua/metodikiu/>
9. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 16.03.2022 р. по справі № 496/6006/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103690148>
10. Постанова Верховного суду від 12.02.2020 р. по справі № 457/906/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602624>